

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

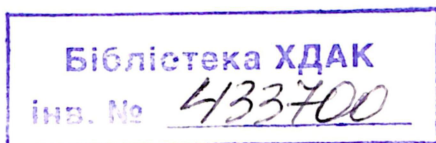
ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ
КУЛЬТУРИ

Випуск 1

Бібліотекознавство
Документознавство
Інформатика

Збірник наукових праць

Харків • ХДАК
1999

В.О. Ільганаєва

БІБЛІОТЕКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Розглянуто основні стратегічні напрями розвитку бібліотек, орієнтовані на удосконалення документального, інформаційного та когнітивного рівнів діяльності.

На сучасному етапі в бібліотечній сфері основним чинником діяльності є інформатизація, яка і в найближчому майбутньому не втратить цього значення. Інформатизація докорінно змінює уявлення щодо документальних комунікацій у суспільстві, збільшує можливості, змінює характер функціонування.

У новому інформаційному середовищі бібліотеки інтегрують з тими соціальними структурами, формування яких на ранніх історичних етапах розвитку суспільства спричинило функціональний розподіл соціо-комунікативних структур (бібліотеки, музеї, архіви, СМІ та ін.), а також типологічну різноманітність саме бібліотечних закладів (універсальні, спеціальні, навчальні, наукові, публічні та ін.). У наш час спеціальні бібліотеки інтегрують до систем управління певними закладами: національні, публічні бібліотеки входять до системи соціального управління, соціалізації і продовження освіти населення; навчальні - інтегрують з системами управління навчальним процесом і навчальними структурами в цілому.

Інтеграційна технологія, яка становить базу інформатизації суспільства, внесла не стільки руйнівні чинники у бібліотечну сферу, як це уявлялося на початку кризового етапу (70-ті рр. XX ст.), скільки трансформаційні, стимулюючи процеси у цій соціальній підсистемі.

Входження до нового інформаційного середовища у бібліотечній сфері відбувалося протягом тривалого часу, та продовжується ще й понині, розглядається здебільшого тільки в аспекті автоматизації бібліотечних процесів. Саму автоматизацію бібліотек сприйняли як зміну технічних засобів діяльності. Застосування комп'ютерів вбачали у маніпулюванні машинопрочитуваними описами документів, що існували у друкованій формі.

Інформатизацію в бібліотечній сфері не розглядали як індустріалізацію бібліотечного виробництва, що невід'ємно супроводжується змінами засобу виробництва, характеру праці, перебудовою організаційно-функціональних

зв'язків у структурі бібліотеки, вимог до професійно-кваліфікаційного рівня кадрів.

Найближче до вирішення питань про зміни діяльності у бібліотеках наблизилися, крім зарубіжних дослідників (В.Е.Ланкастера, П.Беттін, Дж.Ліклайдера та ін.), вітчизняні - Коренний А.А., Канигін Ю.М., Калитич Г.І., Сенченко Н.І. Однак у їх поглядах теж превалює суто технічний аспект, оскільки вони вважають, що зміна традиційної документальної комунікації інформаційно виведе бібліотеки на новий рівень функціонування. Все це так, однак залежності видаються більш складними.

Інформаційна технологія змінює увесь світ бібліотеки, вона торкається аспектів функціонування бібліотеки як соціальної організації і зумовлює її розвиток: мету діяльності, наукове пізнання, технологію праці, обслуговування і забезпечення інформаційних потреб, рівень організації, економіку, кадри, професійну етику, організаційну структуру тощо.

Змінюються цільові установки діяльності бібліотеки в цілому: головним стає сприяння безпеці, взаєморозумінню, добробуту та життєвому успіху людей через збільшення можливостей доступу до інформації та знань. Від збору, зберігання документів бібліотеки прагнуть перейти до їх активного використання. При цьому забезпечення доступу не обмежується лише своїми фондами, а й поширюється на інформаційні масиви в інших установах (бібліотеках, музеях, ТУ, архівах, інформаційних центрах; БД видавництва тощо).

Досягнення глобальної мети - загальної доступності інформації - бібліотеки вирішують за допомогою тих можливостей, які відкривають для них ІТ: забезпечення миттєвої доступності інформації в електронній формі будь-якому користувачеві в будь-який час, розширення спектра і кількості доступної інформації, забезпечення у дедалі зростаючій мірі успішного одержання інформації користувачами.

У сучасному динамічному технологічному оточенні споживачі більше не можуть задовольнятися лише тією інформацією, яка міститься у друку. Прогрес у технологіях масових комунікацій робить можливим здійснення постійного інформаційного доступу до всіх типів інформації: текстів, зображень, кіно, звуку. Відповідно до нашої моделі СК діяльності в бібліотечній сфері ми спостерігаємо повернення витка розвитку бібліотеки як охоронця людського знання, загальногуманістичних цінностей людства.

Відбулася зміна наукової парадигми бібліотекознавства: книжкова психолого-педагогічна спрямованість досліджень змінилася з 70-х рр. ХХ ст. - інформаційною, у 80-ті рр. - когнітивною і узагальнюючою-соціально-комунікативною. Наукові пояснення і картини бібліотечної реальності описуються з позицій цих підходів та їх категоріального апарату. Наукові дослідження в сфері бібліотекознавства зміщуються у сферу впровадження нових технічних засобів та засобів масової інформації як в індивідуальних, так і в колективних комунікаціях.

Пізнання ролі бібліотечної сфери у суспільному комунікаційному процесі стає визначальним напрямом, який виводить бібліотечну науку за межі суто прикладних, емпіричних досліджень. Вихід бібліотекознавства в соціокомунікативну сферу розширює межі професійного середовища і професійної свідомості бібліотечних фахівців. Формування соціально-комунікативного знання створює ґрунт для широкої професійної підготовки бібліотечних та інформаційних кадрів.

Зміни в бібліотечній технології виступають як чинник, який потребує перебудови її організації. У 70-80 рр. ці тенденції посилилися. Формальне створення відділів автоматизації потребує подальшого перегляду всієї структури бібліотек.

Найбільш стійкою та послідовною визнана функціональна організаційна структура, яка еволюціонує відповідно до зрушень у характері та змісті діяльності бібліотечної сфери, завдань сучасних бібліотек. Доцільним стає перегрупування головних відділів як на засадах принципів об'єднання за рівнями діяльності (документальному, інформаційному) і кінцевим продуктом, так і інтеграції функціональних аспектів з урахуванням впровадження ІТ.

Висуваються нові вимоги до планування та устаткування бібліотек у зв'язку зі зберіганням документів на різних носіях, розміщенням засобів телекомунікацій, читанням документів, інтерактивним пошуком, класами навчання користувачів та класами навчання дорослих.

Під впливом впровадження новітньої інформаційної технології і техніки виникає необхідність у переоцінці співвідношення централізації і децентралізації бібліотечної діяльності. Жорстка централізація бібліотечно-інформаційних ресурсів у низовій ланці поступається місцем децентралізації, розмаїттю форм і зв'язків. Однак, централізація має зберегтися на середньому та верхньому рівнях бібліотечно-інформаційної системи при формуванні інтерактивних БД, підготовці БД на КОД, забезпеченні МБА, розповсюдженні та застосуванні стандартів. Це створює необхідні передумови для організації бібліотечно-інформаційних мереж із використанням сучасних технологій передачі даних.

На жаль, питання про підбір кадрів майже не висвітлено у літературі з питань функціонування бібліотек у новому середовищі. Поза увагою залишаються функції, вимоги, вплив на робочі місця. Проте саме ця проблема є надзвичайно важливою при виконанні всіх проектів автоматизації та впровадження ІТ у бібліотеках. У багатьох бібліотеках відповідальні за проект особи обмежують свою участь купівлею обладнання, завантаженням програм забезпечення і лише в останню чергу турбуються про те, хто працюватиме з системою. Бібліотекарі виступають в ролі управлінців і тому концентрують свою увагу на процесах автоматизації, а не на обслуговуючому персоналі та ефективному використанні ОТ

Як свідчить досвід зарубіжних бібліотек, використовуючи сучасні інформаційні технології працівники бібліотек у процесі обслуговування користувача частіше зайняті формальною обробкою інформації, при цьому вони повніше пояснять, як використовувати інформаційну техніку при пошуках необхідної інформації, ніж допоможуть знайти її. Головним же призначенням бібліотеки є така організація інформаційного обслуговування, при якій забезпечується повне задоволення ПІ, а не лише даються поради, як знайти потрібне джерело.

Нова технологія впливає на умови і характер праці, на оснащення робочих місць. Сучасні умови функціонування бібліотеки, насамперед, ведуть до переходу від традиційної технології, яка орієнтована на суб'єкта бібліотечної діяльності, до нової, основаної на ОТ. Професійна орієнтація бібліотечного фахівця на систему стосунків типу «людина - людина» доповнюється, а в деяких випадках замінюється новим типом відносин «людина - ЕОМ - людина». Причому суб'єктом цих відносин у бібліотеці може бути сам читач, який бере участь в інтерактивному пошуку в ІС. Ось чому постає необхідність зважати на принципи наукової організації праці не лише бібліотекаря та інших працівників бібліотеки, але й читача (користувача), адекватну інтерпретацію в умовах «людино-машинних» систем таких проблем, як вільний доступ до інформації, цензури, приватної власності на інформацію та дані. У межах нового середовища - динамічного середовища «електронного світу» - найбільш значущими є певні потенційні можливості ІТ для традиційних бібліотечних завдань: зберігання документних ресурсів бібліотеки і забезпечення доступу до них, а також підключення до інформаційних систем. У цьому плані можливо визнати першу головну стратегію входження бібліотек України в інформаційне середовище, яке пов'язане з розвитком традиційних напрямів діяльності. Але ж вони у наш час більше не обмежуються паперовими носіями, книгою. Бібліотека також має справу з різноманітними новими методами зберігання, розповсюдження, обробки і подання текстів, зразків, звуку.

В останні роки первинні джерела інформації дедалі частіше стають доступними в інтерактивному режимі через пошук за текстами документів та термінів природної мови (ПІМ). Бібліотеки мають усі можливості стати постачальниками (надійними і конкурентоспроможними) інформації. Крім того, ціни на друковані видання продовжують зростати. Однак, нині відбувається злиття повнотекстового БД та видавництва. Повнотекстові бази даних розглядаються як бази даних текстової або цифрової інформації, які виключають необхідність звернення користувачів до першоджерел.

Щоб створити такі БД, необхідно перевести вихідний текст документа у електронну форму. Частіше за все електронна версія первинного документа у електронній формі є побічним продуктом видавничого процесу. В останній час дедалі більше публікацій видається за допомогою нової ІТ, хоча багатосторінкові документи все ще готуються до випуску традиційними

методами. Державне регулювання цих процесів за участю бібліотечної громадськості може сприяти вирішенню основних проблем комплектування та бібліографічного забезпечення документальною складовою комунікативних відносин у бібліотеці.

Наступне десятиріччя характеризуватиметься подальшим розвитком інформаційного обслуговування у виробництві та діловій сфері, посиленням конкуренції в інформаційній галузі. Зростає зацікавленість до інформації з питань банківської справи, фінансів, страхування, підготовки кадрів у сфері обробки інформації у осіб, діяльність яких пов'язана з виробництвом та суспільним управлінням.

Формальна диференціація читачів у бібліотеках втратила своє значення, тому необхідним є перехід до семіотичного рівня забезпечення інформаційних потреб. Новий якісний рівень обслуговування стимулюється використанням "дружних інтерфейсів" і автоматизованих систем ІРІ з виведенням інформації на домашній або робочий термінал. Оцінка діяльності бібліотек базується на якісних характеристиках забезпечення доступу до інформації - комфортності і точності.

Постає необхідність у формуванні нового середовища інформаційного споживання, у зв'язку з чим змінюються вимоги до бібліотечних будівель та приміщень, їх оснащення, клімату, освітлення тощо.

Нові технології обробки документів дозволяють відмовитися від класифікації документів - впроваджується формативне введення природної мови (ПМ). При розміщенні фонду, замість системної розстановки, використовується форматно-кріпосна.

Електронна революція вносить значні зміни в практику комплектування, зокрема періодичних видань. Частина витрат на комплектування новими документами має скорочуватися при зростанні витрат на контроль і ведення БД. Із впровадженням ІТ у бібліотеки акцент переноситься з комплектування на забезпечення доступу, тобто фактично традиційна діяльність бібліотек не відповідає її змістові. Бібліотека набуває особливостей «документального банку даних», який має органічно вrostи в основу на документальному фонді організацію діяльності бібліотеки, як комунікативного центру. Причому бібліотеки можуть формувати і використовувати БД самого різного призначення, від наукового до побутового, надаючи допомогу користувачам не тільки в їх практичній, навчальній та іншій діяльності, але й сприяти соціальній орієнтації особистості у своєму соціально-культурному оточенні.

У сфері комунікацій відбулися незліченні зміни - в електронному цифровому зв'язку, завдяки якому інформація може передаватися надзвичайно оперативно. Бібліотеки завдяки новим можливостям перетворюються в інтегративну єдність, яка складається з модернізованих, традиційних та нових інформаційних підсистем. З цим може бути пов'язане

формування другої стратегії - здійснення доступу до інформаційних систем і мереж.

Перехід на новий техніко-технологічний рівень розкриває замкнутість внутрішньобібліотечної сфери, яка входить до локальних і глобальних мереж. Користуючись обчислювальною мережею можна простіше та надійніше забезпечити членів співтовариства необхідною інформацією.

Упродовж тривалого часу друковані видання були джерелами довідково-бібліографічної інформації. Проте, в останні роки інформаційні працівники, які здійснюють довідково-бібліографічне обслуговування, дедалі частіше звертаються до інтерактивних служб (або БД на КОД).

У країнах з розвинутою інформаційною індустрією інформація, що стосується предмета, який цікавить користувача, може бути виявлена у декількох електронних БД. У зв'язку з цим важливою передумовою успішного пошуку є правильний вибір БД. При цьому критерії оцінки інтерактивних БД не збігаються повністю з критеріями оцінки друкованих бібліографічних видань. Сходяться такі критерії: вартість, гнучкість формату, вірогідність. Ступінь відповідності видання своєму призначенню - цей критерій не може бути застосований до інтерактивних БД та БД на КОД. Також відсутнє авторство в електронних БД. Вагомими для останніх є авторитет фірми - генератора БД, періодичність оновлення даних, потужність пошукового апарату, зручність мови запитів тощо.

Документальні масиви (повнотекстові, бібліографічні та ін.) доступні не тільки бібліотеці, а й інформаційним центрам і центрам документалії, архівам та ін. структурам.

За цих умов виникає конкуренція, хто ефективніше та раціональніше забезпечить взаємодію існуючих документально-інформаційних структур, сприятиме ефективній організації системи соціальних комунікацій, створить умови для доступу населення до всіх когнітивно-інформаційних ресурсів у національному і міжнародному масштабах.

Третя стратегія, яка формується на основі перших двох, пов'язана з відходом від концентрації до стабільних комунікативних засобів і зосередженням на управлінні можливостями доступу до акумульованих знань у електронно-цифровому середовищі. Тобто, найбільш важливі зміни у складі послуг, які мають пропонувати бібліотеки, пов'язані з розвитком технологій систем ШІ і ЕС, а також з програмами інженерії знань. Бібліотеки, які є зберігачами культурних цінностей цивілізації у вигляді документальних масивів, перш за все виконують свої завдання по обслуговуванню читачів і задоволенню різноманітних інформаційних потреб, мають взаємопов'язані масиви документів, які структуровані за галузями знань.

Розвиток сучасної інформаційної технології, перш за все тієї, яка використовує системи природної мови, дозволяє підійти до прообразу систем універсальних комунікацій або концепцій індексування, які подолують обмеженість традиційних схем доступу до знань. В умовах сучасних

інформаційних систем, частиною яких є бібліотеки, перевага надається БД, оснований на знаннях, а не на лінійній множині «традиційної класифікації томів». У системах цього типу первинний рівень доступу до знань представлений електронним тезаурусом або проблемно-орієнтованою ЕС. І лише після завершення пошуку на цьому рівні можна переходити до пошуку конкретних документів (тобто на другий рівень доступу) за допомогою бібліотечних класифікаційних схем.

Сучасним бібліотекам доводиться відшукувати свою нішу в новому інформаційному середовищі, де існує багато нетрадиційних конкурентів. Єдина можливість бібліотек пов'язана з широким засвоєнням ними сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій і, в першу чергу, з розробкою і здійсненням ефективних планів впровадження цих технологій.

Для бібліотек України ситуація дещо інша у зв'язку з тим, що інформаційне середовище країни тільки починає розвиватися і вони практично не мають конкурентів. Але час іде, а гальмування у розвитку бібліотек триває. Нові інформаційні структури, які з'являються на ринку як постачальники інформаційних послуг, перехоплюють ініціативу у бібліотечних закладах. Самостійно подолати цю ситуацію без підтримки держави як у фінансовому відношенні, оснащенні комп'ютерною технікою, так і в плані підготовки кадрів, які б відповідали новому рівню функціонування, бібліотеки не зможуть. Державна підтримка, кооперування та інтеграція - невід'ємні фактори реалізації бібліотек у новому значенні. Стратегічні орієнтири розвитку бібліотек з метою інтенсифікації застосування накопиченого документально-інформаційного потенціалу, перетворення його спочатку в активний інтелектуальний ресурс, а у подальшому - в економічний і соціальний - потребують цілеспрямованої, скоординованої державної політики. Бібліотечно-інформаційна політика має розпочинатися на рівні регіонів, тобто знизу, де, зважаючи на стан бібліотек, особливості їх матеріально-технічного, бюджетного та позабюджетного фінансування, кадрового стану, рівня координації і кооперації, міжвідомчих відносин бібліотек та інших комунікативних структур, можуть бути обрані моделі та алгоритми реалізації стратегій інформатизації, включаючи автоматизацію бібліотек, що, в свою чергу, може забезпечити відповідну участь бібліотек регіонів у реалізації конкретних програм державного і міждержавного рівнів. Реалізація стратегій входження бібліотек до інформаційного середовища повною мірою може бути за умови узгодженості дій, взаєморозуміння, домовленості між бібліотечними фахівцями-практиками, з одного боку, та інформаційними спеціалістами і відповідальними за прийняття рішень функціонерами державної системи управління галуззю на різних рівнях, з іншого боку, в межах професійно-громадських органів самоврядування (асоціацій тощо). Актуалізація діяльності останніх є важливим фактором забезпечення інформатизації сфери

бібліотечної діяльності і свідчить про високий професіональний рівень бібліотечних фахівців.

Цілеспрямована, координована реалізація розглянутих стратегій - необхідна умова для забезпечення розвитку бібліотек, як комунікативних структур суспільства, і їх входження до інформаційного середовища.

Надійшла до редколегії 12.09.98